

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК,

PhD з політичних наук, науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури і зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (79013, Львів, вул. Степана Бандери, 12)

VOLODYMYR HNATIUK,

PhD in Political Science, Research Fellow at the International Institute of Education, Culture and Relations with Diaspora, Lviv Polytechnic National University (12, Stepana Bandery St., Lviv, 79013)

v.v.hnatiuk@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-2608-659X>

SCOPUS ID: 57214889239

Взаємозумовленість повернення та психосоціального благополуччя вимушених мігрантів: зарубіжні підходи та український вимір

Вступ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну від 24 лютого 2022 року спричинило безпрецедентну за масштабами та динамікою міграційну кризу в Європі з часів Другої світової війни. Майже 5,8 млн осіб (UNHCR, 2026) вплинули на структуру багатьох соціально-політичних систем, зумовивши нові виклики державам і громадам, що їх прийняли, та безпосередньо мігрантам, які прибули до цих країн. У контексті невизначеності й того факту, що російсько-українська війна перейшла у затяжну фазу, проблематика стосовно вимушених мігрантів дедалі частіше фокусується не лише на їхній інтеграції та адаптації, а й на перспективах подальшої міграції, зокрема повернення до України.

Сьогодні зворотну міграцію розглядають не лише як демографічний або економічний процес, а й як складний соціально-психологічний феномен. Однак в академічному дискурсі переважає погляд, за яким повернення оцінюють переважно через макроекономічні показники або як завершальний етап міграційного циклу. Такі підходи, будучи державоцентричними, часто оперують категоріями «відновлення людського капіталу» чи «подолання демографічної

Цитування: Гнатюк, В. (2026). Взаємозумовленість повернення та психосоціального благополуччя вимушених мігрантів: зарубіжні підходи та український вимір. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 96–122, <https://doi.org/10.15407/sociology2026.03.096>.

Публікується на засадах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)
Published under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license.

© Гнатюк, В., 2026.

© Видавець Інститут соціології Національної академії наук України, 2026 / Publisher Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2026.

кризи», проте залишають поза фокусом уваги суб'єктність самої особи, тобто її психосоціальне благополуччя, емоційний стан та готовність до реінтеграції.

У науковій літературі (вітчизняна не виняток) питання психосоціального благополуччя вимушених мігрантів часто вивчають фрагментарно / ізолювано від контексту зворотного руху. Більшість досліджень фокусуються на намірах повернутися, безпекових чинниках або загальному рівні стресу, не пов'язуючи ці чинники в цілісну динамічну систему. Таким чином, виникає концептуальний розрив, коли повернення аналізують як раціональний акт, а психологічні перешкоди — як статичну дескрипцію стану мігранта. Звідси йдеться про небезпеку, коли психосоціальна дезадаптація та невідповідність між очікуваннями і реальністю можуть перетворити повернення на джерело соціальної напруги, маргіналізації та вторинної міграції.

Повернення вимушених мігрантів не доцільно зводити до переїзду до країни походження. Доречніше визначати його як процес, що охоплює відновлення повсякденності у житті, соціальних зв'язків і ролей, взаємодію з інституціями та переосмислення своєї ідентичності й відчуття національної приналежності. Для українців це набуває особливого значення, оскільки такі рішення приймають за умов невизначеності, а реінтеграція відбувається на тлі різних ризиків. Це, безумовно, підриває основи психосоціального благополуччя осіб та цілих родин. Натомість ігнорування цього аспекту призводить до помилкового розуміння процесу як природного завершення міграційного циклу, що за замовчуванням постає «психологічно безпечнішою опцією, ніж міграція до іншої країни» (Vathi, 2017: р. 2). Тому *актуальність* тематики зумовлена її комплексністю, коли питання повернення дедалі частіше є викликом не лише для економіки та демографії країни, а й для особи у її психосоціальному вимірі.

Отже, *метою статті* стає теоретичне узагальнення наявних розвідок закордонних вчених, що розглядають взаємозумовленість між такими категоріями, як «повернення» та «психосоціальне благополуччя», і пропозиція аналітичної схеми, що пояснює відповідний концептуальний зв'язок. Водночас *новизна* полягатиме у висвітленні схеми як однієї з перших дослідницьких спроб в осмисленні повернення українських воєнних мігрантів у зв'язку з психосоціальним благополуччям. Зважаючи на те, що у вітчизняних наукових джерелах цю тематику розглянуто лише побіжно (акценти стоять на інших питаннях), формат дослідження є *новим* і досі не представленим в академічних колах. Завдяки *інтегративному підходу*, що сприяє поєднанню різних вимірів (соціологічного й психологічного зокрема) в аналізі міграції, застосовані системний, порівняльний, критичний та концептуалізаційний *інструментарій*. За допомогою них виділено спектр наукових джерел і контекст їх огляду та операціоналізації понять і побудови на їх основі схеми для опису алгоритму вивчення проблеми.

Огляд наукових джерел: акценти зарубіжних та українських вчених

Загалом у світі постійно збільшується кількість осіб, котрі перебувають у *русі*. Однак дехто це робить добровільно, а інші (як сьогодні українці, проте не тільки вони) — вимушено. Як відзначають у класичних дослідженнях, тривалий

час людство вже перебуває в *епосі міграції* (de Haas et al., 2020 [1993]: р. 1). Понад те, якщо на початку XXI століття вчені окреслювали *міграцію* як невіддільну рису західних держав (Cresswell, 2006; Urry, 2007), то в актуальному науковому дискурсі її осмислюють як глобальне структурне явище, що характерне для всіх регіонів світу (de Haas, 2023; McAuliffe & Ouchou, 2024). Таким чином, міграційні процеси, попри об'єктивні кількісні та якісні відмінності, порушують питання для більшості переселенців стосовно формування *ідеї дому*, відчуття приналежності до нього, а також встановлення зв'язків у цьому контексті. По суті, тема «*де є дім*» стає однією з ключових у міграційному досвіді людини, якій властива така мобільність.

Згодом дослідники почали осмислювати проблематичність, що виникає, як навколо *ідеї дому*, так і щодо явища *повернення додому*. Проте так було не завжди, бо донедавна відповідний аспект залишався поза увагою (Gmelch, 1980). Тривалий час думки фокусувалися на гіпотезі *місця, де ти народився чи звідки ти походиш* (Malkki, 1995). Однак подальші розвідки продемонстрували, що певні *розриви* — соціальні, економічні, культурні, політичні та індивідуальні — можуть розмити *смысл дому*, а тому спричинити його побудову в іншому фізичному просторі, ніж батьківщина. Як наслідок процес повернення мігрантів до *первинного дому* стає складним емоційним та психологічним моментом у їхньому житті (Janzen, 2004; Song, 2009), що може окреслитися в новий «зворотний культурний шок» та «соціальну маргіналізацію» (Stefansson, 2004: р. 56).

Взаємозв'язку між поверненням і психосоціальним благополуччям досі не приділено належної уваги з боку вчених. Хоча тема за останній період дедалі активніше розвивається у діалогах дослідників, зокрема через посилення фокусу на афектах і суб'єктивності в міграційних розвідках (Vathi, 2017). Відповідно, не випадково, що питання є концептуально та прагматично суперечливим, а тому складним для аналізу. Попри це, результати наявних праць демонструють, що мігранти, котрі вирішили повернутися на батьківщину, досить часто не враховують складнощів у новій адаптації та ігнорують питання психосоціального благополуччя (Barret & Mosca, 2013). Це проблематизує ширший діапазон наслідків зворотної міграції (не тільки демографічний та економічний виміри) в часовій перспективі, оскільки виділяє дві категорії в емпіричному аспекті: зокрема, *повернення* осмислюється як нелінійний та багатоетапний процес, що є частиною можливих подальших міграційних рухів особи; водночас *психосоціальне благополуччя* стає її тяглим і комплексним досвідом, що зумовлений структурними та ситуативними чинниками.

Як зазначає Зана Ваті, проблема психосоціального благополуччя мігрантів звичайно залишалася поза дослідницькою увагою, оскільки первинно ключовий фокус розвідок спрямовувався на чинники міграції, аспекти інтеграції та питання ідентичності новоприбулих у країнах їхнього перебування (Vathi, 2017: р. 3). Це було зумовлено двома прагматичними взаємопов'язаними мотивами — дослідницьким і політичним. Намагаючись виявити економічний та соціальний потенціал осіб, що приїхали, а також визначити ступінь ризиків для національної ідентичності стосовно них, формували й міграційну політику держави, зосереджену на утилітаристських і нормативних аспектах взаємодії.

Водночас ігнорували їхнє благополуччя або показували його на підставі отриманих результатів, як вторинні висновки.

Однак не так давно відбувся своєрідний *емоційний поворот* у міграційних студіях, коли поняття «благополуччя» в загальному розумінні конкретизувалося через психосоціальний вимір, що став важливим (згодом і невіддільним) доповненням до нього (Gray, 2008; Boccagni & Baldassar, 2015). У дослідженнях виявили, що різні етапи міграції — до її початку, після завершення та в перший період — характеризуються неідентичними наслідками для психічного здоров'я мігрантів. Також, поряд із часовим чинником, мають місце просторові (географічна відстань) і демографічні (гендер, вік та приналежність до етносу) фактори. Тому «міграція є і може бути явищем, що зумовлює значний стрес. Але не всі мігранти проходять через процес однаково» (Bhugra, 2004: р. 243). Ці висновки мотивували вчених до вивчення процесів акультурації новоприбулих у країнах перебування та аналізу наслідків у постміграційній фазі. Згодом фокус змістився на друге покоління, де благополуччя розглядалося через зв'язок з етнічною приналежністю (Stevens & Vollebergh, 2008). Але відповідні розвідки були обмеженими, бо ґрунтувалися на парадигмі, за якою міграція є подорожжю в одну сторону. Як наслідок ці розвідки стали хоча й фрагментарними, проте водночас важливими в контексті розвитку ідеї про взаємозалежність між міграцією та психосоціальним благополуччям. Ба більше, це сприяло трансформації думки, коли контекст розширився до включення процесу повернення та акцентування на вимушених мігрантах як тих осіб, котрі найбільше проблематизують та актуалізують дослідження. Науковці відзначили, що саме в ситуації вимушених переселенців виникає зворотний культурний шок — невідповідність між очікуваннями та реальним досвідом після повернення на батьківщину (Tsuda, 2004). Ще більше це поглиблюється з наслідками війни та отриманими травмами (Black & Gent, 2004; Stefansson, 2004), що може згодом доповнитися досвідом відторгнення, виключення та стигматизації.

Подальші праці вчених виявили, що *психосоціальне благополуччя* не лише охоплює об'єктивні та суб'єктивні аспекти поняття на загальному рівні, але й те, що вони взаємодіють у спільному контексті, визначаючи його глибоко культурно та ситуативно детермінованим (Wright, 2012: р. 469). І тому аналіз має враховувати ці моменти, що комплексно характеризують об'єктивні умови життя (житло, дохід і зайнятість) та соціальний вимір (емоційні, культурні та міжособистісні зв'язки). Такий фокус надасть змогу розширити увагу вчених до соціальних наративів у міграційних процесах, де благополуччя просторово формується та «переміщується». Оскільки, як наголошує Кеті Райт, «потреби та цілі мігрантів створюються і змінюються як частина міграції на міжнародному рівні» (Wright, 2012: р. 468), самі критерії благополуччя транснаціонально трансформуються (і потім порівнюються мігрантом упродовж його досвіду). Ця ідея була зумовлена отриманим раніше висновком, коли життя переміщеного почали розглядати не через лінійність, а через *симультанність* — стан одночасної залученості індивіда до двох суспільств через різні прояви (Levitt & Glick Schiller, 2004). Це посприяло розширенню структурного підходу, завдяки якому процес повернення мігрантів постав як контекстуально глибший та ширший у часовій перспективі.

Не менш важливим концептом, який пояснює механізм впливу зворотної міграції на психосоціальне благополуччя, є *соціально-просторова вкоріненість* (Granovetter, 1985; Soja, 1989). Це дає змогу інтегрувати в аналіз соціальні зв'язки мігранта та емоційну й функціональну прив'язаність до місця, які разом визначають здатність особи до успішної реінтеграції. Для мігрантів головним у прийнятті рішень часто стає життя іншої людини, з якою вони пов'язані (Elder, 1994). Водночас виникає залежність від дому і практик його творення (Huot et al., 2014). Тому повернення впливатиме на формування «нових» чи зміну «старих» почуттів крізь простір і час. Логічно, що варіюватиме і психологічне благополуччя людини, яка переміщується. Але, незважаючи на актуальність проблеми та її важливість, зокрема для системи соціального захисту та курсу соціальної політики держави, пріоритет її є доволі низьким як для країн призначення, так і для країн походження (Vathi, 2017: р. 6). У результаті отримуємо нечисленні висновки про те, що поєднання тематики міграції та благополуччя демонструє, як соціополітичні системи та дослідницькі дискурси часто нехтують базовими правами людини (Gough & McGregor, 2007), фокусуючись на питаннях суверенітету, ідентичності, безпеки та економіки. Але ситуація за останній час якісно змінилася: дедалі більше вчених долучаються до комплексних досліджень у форматі колективної монографії (напр.: Vathi & King, 2017). Відповідну дискусію сьогодні доповнюють і новітні розвідки Юсси Яухіайнена (Jauhiainen, 2026a, 2026b), який, аналізуючи досвід українців, що повертаються до України, переносить фокус уваги з теоретичного обговорення благополуччя в емпіричне поле вивчення реінтеграції як динамічного нелінійного процесу. І це дає змогу верифікувати моделі соціально-просторової вкоріненості в умовах воєнного часу, доводячи, що успішність реінтеграції залежить від складної конфігурації індивідуальної агентності та структурних фільтрів, що визначають траєкторію повернення.

Таким чином, можемо спостерігати, як еволюційно у дослідженнях стався концептуальний (як альтернативний, оскільки не всі праці втілювалися за цією логікою) перехід від контексту макроекономічного утилітаризму до акценту на психосоціальному благополуччі. Чисельно не надто поширені розвідки у міграційних студіях актуалізували проблему, показавши, що повернення не є явищем, зумовленим суто об'єктивними чинниками, а не менше залежить і від суб'єктивного виміру мігранта. Це утвердило у вчених ідею про необхідність реалізації комплексного, спрямованого перш за все на людину, інструментарію, завдяки якому можна висвітлити ризики та наслідки зворотної міграції. Ця мета в часовій перспективі посилювалася ефектом географічного охоплення, коли на прикладі ситуацій по всьому світу (регіональних збройних конфліктів, соціально-економічних криз тощо) науковці вивчали різні випадки, що лягли в основу сучасного цілісного погляду на питання взаємозв'язку між категоріями повернення та психосоціального благополуччя.

Українські академічні кола після подій лютого 2022 року почали інтенсивніше розвивати тему вимушеної міграції, що цілком логічно. Однак аналіз джерел демонструє, що зв'язок між поверненням та психосоціальним благополуччям є дотепер вивченим фрагментарно. Більшість розвідок можна розділити на ті, де

досліджено повернення без вимірювання психосоціального аспекту, й ті, де цей момент осмислено, але без концептуалізації контексту зворотної міграції.

Зокрема, слід вирізнити працю (кількість таких значно більша, але ілюстративно цього досить, аби зрозуміти логіку) вчених з Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України (Лібанова та ін., 2022), де *повернення* розглядається як тема збереження людського капіталу, демографічної безпеки та повоєнної відбудови ринку праці. Водночас науковці визнають важливість неекономічних чинників міграційних процесів, проте психологічний компонент все-таки не фігурує як автономний предмет аналізу. Серед інших розвідок можна виокремити (Артьомов & Ляшко, 2024), де зворотна міграція осмислюється через безпекову політику держави, або (Ткач, 2024), де порушено питання факторів повернення (включених і психологічних), проте не визначено благополуччя як таке. Також значний внесок зробили аналітичний центр Cedos (Кабанець та ін., 2025) та Національний інститут стратегічних досліджень (Потапенко та ін., 2023), які виявили, що рішення про повернення на батьківщину досить часто спираються не тільки на безпекові та економічні, а й емоційні мотиви.

Частина вчених, навпаки, акцентувала увагу на *психосоціальному* вимірі міграційних процесів у ширшому контексті міграційних процесів і без чіткого взаємозв'язку з поверненням (М'якина та ін., 2025). Або ж розвідки стосувалися благополуччя внутрішньо переміщених осіб (Медведева, 2023), де аспект повернення взагалі не був релевантним. Більш дотичною до нашої теми є стаття, у якій на підставі емпіричних даних порівнюються моделі психосоціальної адаптації українців, що вимушено або добровільно мігрували за кордон (Yefimova, 2024). Проте і вона не відображала характеру зв'язку між поняттями «повернення» та «психосоціальне благополуччя». Дослідження, яких стало більше і які дедалі урізноманітнювалися, зверталися до важливих тем воєнного часу — життєстійкості та подолання наслідків травматизації (Титаренко, 2024) або стабілізації емоційного стану людини, зокрема в межах міграційних процесів (Панок, 2023), — проте уникали проблем виміру зворотної міграції та реадaptaції. Тому зазначена проблематика залишається недостатньо вивченою в дискурсі української науки, а отже, існує об'єктивна потреба у певній аналітичній схемі, яка б поєднувала обидва поняття повернення та психосоціального благополуччя. Це має надати комплексний погляд, який дедалі більше набирає популярності та наукової значущості серед закордонних вчених, однак дотепер не представлений у вітчизняному полі досліджень. Хоча, зважаючи на актуальність теми з теоретичного боку і з огляду на майбутні перспективи для держави у практичній площині, це питання часу, коли українські науковці спробують апробувати окреслений вище комплексний підхід.

Операціоналізація понять та візуалізація аналітичної схеми

Побудова аналітичної схеми пов'язана з двома ключовими поняттями, що визначають концептуальну основу розуміння проблеми. Спираючись на погляд Зани Ваті (Vathi, 2017), що комплексно репрезентує підхід сучасних міграційних

студій у світі (принаймні, як один із варіантів), операціоналізація відходить від економіко-демографічного редукціонізму на користь багаторівневої суб'єктно-орієнтованої парадигми. У такому контексті *вимушений мігрант* осмислюється не як пасивний об'єкт державної політики та ресурс повоєнної відбудови країни, а як активний соціальний актор, рішення якого стосовно повернення й подальшої реінтеграції зумовлені власним психосоціальним станом і можливістю відновити втрачену агентність.

Загалом поняття «благополуччя» складне у дефініюванні, оскільки його численні означення проблематизують процес охоплення всіх аспектів (Dodge et al., 2012). Воно є інтегральною категорією, що охоплює об'єктивні умови життя та суб'єктивну оцінку якості життя особи. У контексті міграції *благополуччя* розглядають не як статичний показник, а як динамічний процес досягнення балансу між потребами індивіда та зовнішніми структурними можливостями середовища. Натомість *психосоціальне благополуччя* є вужчим спеціалізованим виміром благополуччя, що відображає взаємозв'язок між психологічним станом та соціальним оточенням особи. Воно спирається на три ключові компоненти: суб'єктивну стійкість (здатність особи долати стрес та адаптуватися до змін без втрати власної ідентичності), соціальну агентність (відчуття належності до спільноти та здатність впливати на власне життя в межах прийняття рішень) та емоційну інтеграцію (відповідність між очікуваннями індивідів та реальністю соціокультурного середовища, де вони перебувають). Саме тому *психосоціальне благополуччя* є багаторівневою та реляційною конструкцією. Воно трактується як одна з центральних змінних, а не з позиції другорядності наслідків міграції. При цьому, ця змінна охоплює здатність індивіда долати акультуральний стрес, інтегрувати власну ідентичність в умовах транснаціональної симультанності та відновити відчуття «дому» та суб'єктності після пережитого порушення *status quo*. У контексті зворотної міграції концепт психосоціального благополуччя сприяє вивченню досвіду «повернення додому», зважаючи на масштаби та хронологічні межі, що детермінують форму «благополуччя». Тобто йдеться про людиноцентричне поняття, що актуалізує роль індивідуального досвіду, взаємодій та соціальної й емоційної узгодженості у динамічному форматі.

Іншим ключовим поняттям є «повернення» як психосоціальний за змістом, нелінійний, багаторазовий, тяглий і турбулентний етап міграційного процесу. Тобто воно операціоналізується крізь призму деконструкції класичного розуміння, за яким повернення є одномоментною фазою перетину кордону (Vathi & King, 2017) і безпосереднім «скасуванням» міграції (Cassarino, 2004; Stefansson, 2004). Особливий акцент тут падає на «нелінійність», яка проявляється у кількох аспектах, зокрема:

1) зворотна міграція — це не відновлення доміграційного стану індивіда, який повертається додому з іншим транснаціональним досвідом у соціум, який також зазнав трансформацій, що неминуче зумовлює в особі «зворотний культурний шок»;

2) повернення може бути багаторазовим (або циркулярним) через високий рівень амбівалентності міграційних намірів і нестабільність безпекової ситуа-

ції, що спричиняється до пробних, тимчасових і маятникових повернень перед ухваленням остаточного рішення;

3) успіх повернення визначається не фізичним перебуванням на батьківщині *de facto*, а успіхом реадaptaції й реінтеграції та відновлення психосоціального благополуччя.

Відповідно до операціоналізації розглядуваних понять, розроблено аналітичну схему, що візуалізує взаємозв'язок між ними у контексті вивчення вимушених мігрантів, які розглядають можливість повернення (див. рис.). Пропонована схема не відбиває хронологію міграційного шляху, а слугує інструментом для концептуалізації міграції як процесу, в якому психосоціальне благополуччя є одночасно критичним ресурсом та індикатором успішності реінтеграції. Призначення схеми — продемонструвати нерозривний взаємозв'язок між міграційним етапом і рівнем благополуччя, що часто залишається поза увагою в дискусіях, зосереджених суто на економічних або безпекових аспектах повернення.

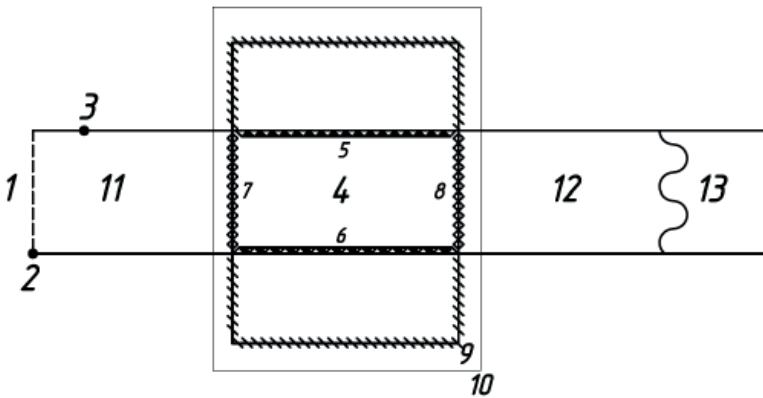

Рис. Аналітична схема логіки взаємозв'язку між поверненням та психосоціальним благополуччям вимушених мігрантів

Примітка: Розроблено автором на підставі: (Vathi & King, 2017). Перелік умовних позначень: 1 — народження людини; 2 — початок формування певного рівня психосоціального благополуччя; 3 — «старт» здобуття міграційного досвіду; 4 — міграційна фаза (процес переміщення); 5 і 6 — об'єктивні структурні чинники та суб'єктивні внутрішньо-психологічні особливості міграційного етапу; 7 і 8 — «старт» та «завершення» міграційного етапу (часові межі); 9 — вимір волонтеративності; 10 — вимір контекстуалізації; 11 — «точка» неможливості повернення до вихідного стану; 12 — постміграційний транзитний етап; 13 — «точка» нелінійності «перспектив життєвого шляху».

Схема відображає багаторівневу структуру «перспективи життєвого шляху», або *life-course perspective*, мігранта (Elder, 1994), увиразнюючи взаємозв'язок між міграційним досвідом та динамікою психосоціального благополуччя. Її логіка спирається на просторово-часову деконструкцію відповідного процесу, що поділяється на три періоди:

(а) Етап I (пункт 11) репрезентує *доміграційну* фазу життя особи. Точкою відліку стає пункт 1 (народження людини); відтоді паралельно починає формуватися певний рівень психосоціального благополуччя, що зафіксований у пункті 2. Далі в пункті 3 спостерігаємо безпосередній «старт» здобуття досвіду

міграції. При цьому гіпотетично всі *пункти* можуть хронологічно збігатися, але *de facto* це виняткова ситуація, яка потребує окремої методології дослідження¹. Зазвичай це послідовні / паралельні процеси, що передують *міграційній фазі*.

(б) Етап II структурно становить найскладнішу частину схеми, поєднуючи «ядро» як *міграційну фазу* (пункт 4) і два виміри: *контекстуалізацію* (пункт 10) та *волюнтативність* (пункт 9). Пункти 5 і 6 визначають змістове наповнення етапу, відображаючи взаємодію об'єктивних структурних чинників (таких, як правовий статус, соціально-економічні умови та інституційні обмеження) і суб'єктивних внутрішньо-психологічних особливостей (таких, як здатність до акумуляції, емоційний стан і стресостійкість). Тут ідеться про оцінку відповідних чинників як бар'єрів, що безпосередньо впливають на агентність мігранта, зумовлюючи прийняття рішень про подальші переміщення, включно з поверненням на батьківщину. У цьому контексті точки «старт» 7 і «завершення» 8 є функціональними межами, що окреслюють часовий та подієвий простори, де розгортається динаміка процесів 5 і 6. Попри часову синхронність, елементи схеми є автономними за своєю природою: якщо *пункти* 7 і 8 фіксують хронологічні рамки, синхронізовані з накопиченням міграційного досвіду і певним рівнем психосоціального благополуччя, то 5 і 6 відображають внутрішній зміст цього досвіду — об'єктивні умови та суб'єктивну рефлексію мігранта. Таким чином, схема відображає не просто послідовність подій, а структуру міграційного етапу, де кожна зміна нерозривно пов'язана з трансформаціями, що визначають рівень психосоціального благополуччя особи.

Важливим компонентом схеми є *пункт 9* — *вимір волюнтативності*, що екстраполюється на транзитні межі (*пункти* 7 і 8), актуалізуючи усвідомленість і свободу вибору індивіда у процесі міграції. Але концептуально цей вимір є ширшим, оскільки рівень вимушеності / добровільності не формується ізольовано. Як правило, волюнтативність спирається на контекст, у якому враховується *status quo* доміграційного досвіду і певний рівень психосоціального благополуччя індивіда до переїзду. Від цього фундаментально залежить подальша здатність особи до адаптації у нових та — після повернення — в попередніх умовах.

У структурі II етапу наявний згадуваний раніше *вимір контекстуалізації* (*пункт 10*), який за обсягом наймісткіший, оскільки інтегрує, поряд з актуальним досвідом під час міграції, попередню (за наявності) міграційну історію індивіда. У ситуації, коли остання відсутня, *вимір* концептуально звужується до дуалізму — доміграційний / поточний досвід — як «одночасного життя у двох просторах», або транснаціональної симультанності. Таким чином *пункт 10* є символізацією комплексності в осмисленні «перспективи життєвого шляху»: того, що сталося, і того, що відбувається зараз, у проекції на те, що станеться

¹ У міграційних студіях такий момент вивчати через класичні методи справді неможливо, оскільки йдеться про дітей, що народжені безпосередньо в умовах війни або під час вимушеного переміщення. Дослідження їхнього психосоціального благополуччя потребує іншого інструментарію (наприклад, використання діадичного підходу), бо психоемоційний стан позбавлений «доміграційного» *status quo* як точки відліку та є повністю похідним від рівня стресу та благополуччя головного опікуна (як правило, матері).

після переміщення. Охоплюючи вимір волонтеративності, *контекстуалізація* відіграє ключову роль у легітимації вибору: вона посилює внутрішнє відчуття правильності рішення або суттєво ускладнює його на психоемоційному рівні, зумовлюючи глибокі внутрішні конфлікти.

(в) Етап III (*пункт 12*) — *постміграційний*. Після завершення міграційної фази (*пункт 8*) індивід здобуває акумульований досвід. Відповідно, етап *de facto* окреслюється як «завершений» та розглядається крізь призму повернення на батьківщину або (в ширшому розумінні) переїзд до наступної країни. Саме тому *пункт 12* за природою є транзитним, оскільки будучи фазою *після* міграції, він водночас є потенційною *підготовчою* фазою для майбутніх переміщень. У цьому полягає основна властивість — неможливість повернення до вихідного стану (*пункт 11*), позаяк доміграційний *status quo* змінюється безповоротно. Загалом, твердження про неможливість повернення спирається на ідею трансформативного впливу міграції (Vathi & King, 2017), а саме: кожна міграційна фаза супроводжується набуттям нового соціального капіталу, зміною соціальних очікувань та емоційною трансформацією (Granovetter, 1985). При цьому, як відзначають вчені (Jauhainen, 2026), такий досвід формує деякий новий суб'єктивний ландшафт, в якому індивід, навіть фізично повернувшись до вихідної точки, вже не володіє тими психосоціальними характеристиками та структурою зв'язків, що існували до виїзду. Тому повернення є не реставрацією минулого, а побудовою нової ідентичності. Для індивідів, що мігрують вперше, це означає первинний розрив із початковим станом, а для інших — повернення стає відносним, набуваючи кумулятивного характеру, коли кожен міграційний етап екстраполюється на попередній досвід та переформатовує його, що впливає на наступний етап. Завершальним елементом стає *пункт 13*, що концептуалізує нелінійність «перспектив життєвого шляху», де реадaptaція та реінтеграція є турбулентними з непрогнозованими наслідками. За певних умов, як-от «зворотний культурний шок», у цьому *місці* виникає потенційна точка відліку для нового міграційного етапу. Тоді вчені звичайно зазначають *циркулярну міграцію* або *повторне переміщення*.

Хоч емпіричним підґрунтям статті є досвід українських вимушених мігрантів, запропонована схема ставить за мету надати універсальну (найбільш абстрактну) методологічну рамку для розуміння феномену вимушеної міграції. Це узгоджується з тим, що специфіка українського кейсу не скасовує загальних міграційних закономірностей, а навпаки — яскраво їх відображає. Звернення до *доміграційної фази* (зокрема й від моменту народження) аргументується думкою стосовно акумуляції потенційного міграційного досвіду та формування певного рівня психосоціального благополуччя *a priori*, що закладає основу подальших дій індивіда в умовах кризи на кшталт війни чи інших катастроф.

Отже, аналітична схема концептуалізує феномен «міграції» як нелінійну, турбулентну та індивідуалізовану частину життя людини. Вона закладає основу (принаймні, як одна зі спроб) для розуміння, що успіх повернення вимушених мігрантів визначається не лише фактом фізичної присутності їх у країні, а й мірою здатності індивідів подолати «зворотний культурний шок», інтегрувати набутий досвід та відновити високий рівень психосоціального благополуччя та

суб'єктність. Схема також дає змогу розглянути зворотну міграцію не як фінальну точку маршруту, а як одну з післяміграційних фаз у житті переміщених. Це на тлі сучасних викликів в Україні надає інструменти для альтернативного, проте не менш комплексного підходу до врахування реінтеграції українців у трансформований війною соціум. Аби зрозуміти таку специфіку, слід детальніше осмислити поняття «повернення» та «психосоціальне благополуччя» крізь призму наукових дискусій, їхніх результатів, узятих застосовно до української ситуації.

Між волюнтативністю, поверненням та психосоціальним благополуччям

Сьогодні у міграційних студіях склалася ситуація, коли, з одного боку, *волюнтативність* досить ґрунтовно розглянуто (Van Hear, 1998), проте, з іншого, без акцентування на психосоціальних наслідках зворотної міграції (Blitz et al., 2005). Це проблематизувало й актуалізувало широке поле питань для вчених. Об'єктивно це стимулювало і розвиток різних за напрямками досліджень, висновком яких стала теза, що вразливість і психосоціальні проблеми переважно стосуються вимушених мігрантів, бо саме така категорія пов'язана з досвідом насильства та травматизації в масштабі держави походження (Majidi, 2017). При цьому, така форма насилля якраз і стала основою для категоризації, на відміну від культурної чи інтимної.

Зв'язок між поверненням і психосоціальним благополуччям уявляється на етапі ухвалення рішення про зворотну міграцію і стає концептуально вагомим та широко контекстуальним моментом для розуміння проблеми. Оскільки рішення є часто зумовленим тим чи іншим (інтимним, колективним чи ґендерно окресленим) чинником, це робить кожен випадок унікальним. При цьому такі практики, як добровільне повернення або видворення, звужують *de facto* межу дихотомії між виявами волюнтативності. Як зауважують дослідники, це питання транслюється домінантно в рамках державницького підходу, де психосоціальне благополуччя мігрантів не беруть до уваги, без огляду на форму повернення, що позиціонується як безпечна і гідна (Blitz et al., 2005). Як наслідок, благополуччя мігрантів зазнає впливу від міграційної політики та практики держави по-різному, чим урізноманітнює типи повернення через ідею добровільності / вимушеності. А з іншого боку, є особи, що повертаються не так у рамках програм, як через індивідуальну та / або сімейну ситуацію (Erdal & Oerppen, 2017). Але все це часто зводиться до соціально-економічної площини, де накопичення капіталу або формування спільнот стають ключовими, а отже, такими, що не передбачають даних про рівень благополуччя.

Однак сучасні розвідки показують, що ухвалення рішення про повернення безпосередньо залежить від психосоціального благополуччя (DeBono, 2017; Hall et al., 2017; Sampaio, 2017). Сам процес є об'єктивно стресовим для мігрантів, бо стосується емоційних переживань та життєвих дилем. Ба більше, коли переїзд виявився незадовільним, це спричинює відчуття поразки, сорому та провини. Таким чином, контекст *прийняття рішення* стає головним джерелом

їхнього психоемоційного стану — позитивного або ні, що, своєю чергою, визначає рівень благополуччя. Тому класичне розуміння волюнтативності пов'язане з надмірною редукацією й не може охопити всю складність транснаціонального досвіду індивіда. З огляду на це Зана Ваті та інші вчені апелюють до тези про континуум, «полюсами» якого виступають агентність і примус, а не про статичну дихотомію (Vathi, 2017: р. 10). Вони описують, що життєві ситуації мігрантів зазвичай «перебувають» у складному проміжному становищі між «полюсами». Це спричинюється до появи «добровільно вимушеного» повернення, яке попри омріяність та спланованість часто супроводжується психосоціальними негараздами (Kalir, 2017). Це актуалізувало феномен «ілюзії вибору», коли зворотна міграція не видається однозначним актом вільної волі, а стає однією з обмеженого набору доступних опцій для життя. За таких обставин психосоціальне благополуччя мігрантів набуває стратегічного значення для держави, яка окреслює їх як невіддільну частину свого соціального капіталу, зокрема, у випадку України, для повоєнного відновлення. Але процес прийняття рішення про повернення не завжди підпорядкований принципам раціонального вибору. Незважаючи на досі наявні об'єктивні загрози в Україні, мігранти ухвалюють рішення, які можуть видаватися *нелогічними* з позиції їхньої безпеки. Проте ці кроки, якщо розглядати їх крізь призму психосоціального благополуччя, можна інтерпретувати як суб'єктивно раціональну стратегію виживання. Перебування у стані хронічного стресу та відчуження за кордоном спонукає індивідів до дій, спрямованих на якнайшвидше зменшення психологічного дистресу, навіть якщо це суперечать загальноприйнятим критеріям безпеки. Ця особливість є важливою, оскільки вказує на те, що психосоціальне благополуччя не доцільно розглядати як похідний наслідок, а слід трактувати як один із безпосередніх чинників, що формує міграційну траєкторію індивіда.

Вся складність ситуації полягає також у тому, що політика повернення та подальшої реінтеграції не зауважує, що відбувається з особами після зворотної міграції (Vathi, 2017: р. 10). Формалізм і раціональність в управлінні домінують над розумінням життєвого шляху мігрантів. Як наслідок, відсутність інформації щодо стану благополуччя переміщених зумовлює значний тиск на них як у країнах перебування, так і на батьківщині. Ігнорування цих імпульсів і відсутність діагностики призводять до розвитку і масштабування психологічних і психічних проблем. Така невизначеність деструктивно впливає на рівень благополуччя, яке не завжди покращується від вибору варіанту міграції «кудиш», де буцімто питання «може бути розв'язано». І завдяки вченим (Bendixsen & Lidén, 2017; Porobić, 2017) ця ситуація набула розголосу не лише серед наукової спільноти, а й поміж політиків, які, попри схильність до макроекономічного підходу, дедалі частіше розуміють характер і масштаб наслідків у цій царині у близькій / далекій перспективі. Але досі, незважаючи на швидкі темпи популяризації цього погляду в науці та державному секторі, він залишається альтернативно нерівноцінним і навіть маргіналізованим.

Вимір *волюнтативності* не обмежується поверненням *de facto*. Згідно з ідеями Зани Ваті (Vathi, 2017: pp. 11–15), здатність індивіда до вільного прийняття рішень проходить крізь систему «фільтрів», ключовими серед яких є *мобіль-*

ність, вік і гендер. Кожен із цих елементів діє як специфічний регулятор, здатний розширювати / звужувати вимір вибору.

Зокрема *мобільність* постає не тільки умовою реалізації повернення, проте впливає на психосоціальні наслідки цього процесу. Це підтверджують висновки про те, що доступ до мобільності та її практичне використання є одним з основних моментів для високого рівня благополуччя переміщеного (Erdal & Oerppen, 2017). Оскільки це, по-перше, утверджує ідею про батьківщину як «опціональний дім», а по-друге, стає частиною стратегії реадаптації. Зрештою, такий досвід реадаптації типовий для кожного мігранта, що типово супроводжується певним рівнем стресу та тривоги, пов'язаних з потенціалом мобільності. Іншими словами, відмінності між *опцією* та *фактичністю* пояснюють різний вплив на індивідів — перша може суттєво сприяти покращенню психосоціального стану, а друга — навпаки посилювати деструктивні акценти. В контексті міграції як нелінійного процесу повернення стає потенційно непостійним і тимчасовим, бо розглядається як один з етапів у міграційній траєкторії, де наявні різні форми мобільності.

Певним виявом цього є ситуація з українськими військовими мігрантами, які, завдяки рішенням ЄС (Директива 2001/55/ЄС про тимчасовий захист від 4 березня 2022 року — Імплементативне рішення Ради ЄС № 2022/382) отримали безпрецедентний шанс на легальну циркулярну мобільність. Зокрема, на відміну від класичних біженців, котрих у західних джерелах розглядають як статичних осіб, для яких добровільний перетин кордону батьківщини є юридично несумісним із продовженням захисту й зумовлює припинення статусу, українці мають право здійснювати короткострокові поїздки додому. У цьому випадку мобільність перетворюється на активний інструмент підтримки психосоціального благополуччя, даючи змогу зберігати транснаціональні зв'язки й оцінювати життєздатність «опціонального дому» без остаточного розриву з поточною країною перебування.

У мігрантів, що повертаються на Батьківщину, як правило, відновлюється просторова мобільність. Науковці пов'язують це з *контекстом громадянства* як надання широкого кола прав, що їх індивіди мали раніше, до переїзду. Таким чином, це водночас звужує прояви переживання травм та позитивно співвідноситься із психосоціальним благополуччям у процесі зворотної міграції (Sardinha & Cairns, 2017). З іншого боку, це підтверджують розвідки, висновки яких показують протилежний ефект, коли обмеження громадянських прав зумовлювало низький рівень благополуччя (Vathi & Duci, 2016). Однак, попри важливість державної підтримки мігрантів у тривалій перспективі, відповідна допомога не зводиться до правової й фінансової, оскільки позитивні наслідки щодо не менш як задовільного рівня психосоціального благополуччя стосуються і нематеріального виміру, зокрема способу життя особи з фокусом на його сімейному чи орієнтованому на громаду вимірі (Porobić, 2017). Це ще раз демонструє, якою мірою це питання є більш комплексним, ніж його розуміють за утилітаристського підходу.

Наступним «фільтром» є *гендер*, що також впливає на процес повернення та його наслідки для психосоціального благополуччя. Вчені відзначили, що гендер

часто асоціюється з певним колом соціальних обов'язків, коли рішення про зворотну міграцію приймається не з огляду на власну безпеку / кар'єру, а крізь призму необхідності піклуватися про когось або з огляду на возз'єднання сім'ї. Це актуалізувало думку про відмінність у ставленні до повернення між чоловіками та жінками, що створює напруження у парах та родин (Hall et al., 2017; Samraio, 2017). Такий досвід, сфокусований на сім'ї, зумовив виклики адаптації / реадaptaції, які об'єктивно призводять до різного ступеня деструктивних психологічних станів.

Для українського транснаціонального досвіду *гендерний «фільтр»* набуває гіпертрофованого значення через інституційну специфіку воєнного стану, тобто заборону виїзду з України чоловіків призовного віку. Так, у контексті повернення досвід чоловіків потребує окремої концептуалізації, оскільки визначається не лише гендерними соціальними ролями, а й такими зумовленими статтю обмеженнями, як законодавчі перешкоди для мобільності та ризик призову. Якщо для жінок гендерні обмеження часто мають психосоціальний характер, то для чоловіків вони набувають правового змісту й пов'язані з фізичною фіксацією у просторі. Така вимушена імобільність обмежує індивідуальну агентність чоловіків, що безпосередньо впливає на психосоціальне благополуччя після повернення, адже рішення часто приймаються під впливом зовнішніх обставин, а не вільного вибору. Зворотна міграція українок зазвичай визначається не оцінкою об'єктивної безпеки або кар'єрними перспективами, а радше психологічним імперативом збереження нуклеарної сім'ї (Cedos, 2022; OECD, 2026). Тому повернення постає складним екзистенційним компромісом для подолання психоемоційної кризи розірваних родин, що також суттєво обмежує агентність. Така тенденція відображається у парадоксальній динаміці: жінки здійснюють зворотну міграцію не через стабілізацію безпекового середовища, а через необхідність подолання деструктивних наслідків просторової дезінтеграції сім'ї. Це демонструє, як *гендер редукує волюнтаризм*: людина обирає не те, що логічно для її безпеки, а те, що приписує її соціальна роль.

Слід зауважити, що за спостереженнями науковців, *гендер* стає особливо релевантним для комбінації транснаціонального досвіду з культурним виміром. Зокрема, частина вчених відзначили його значення у внутрішньонаціональній та транснаціональній мобільності для процесу реадaptaції мігрантів (Porobić, 2017), водночас чітко артикулюючи диференціацію впливу на психосоціальний стан чоловіків і жінок (Bendixsen & Lidén, 2017). Однак, попри наявність таких висновків, Зана Ваті зауважує, що гендерний вектор у міграційних дослідженнях досі залишається недостатньо представленим та є «сліпою» зоною, де не завжди помітний за роллю та менш очевидний за детермінацією (Vathi, 2017: p. 14).

Окрім двох попередніх ще одним «фільтром» є *вік*, що став невіддільним параметром в описі зворотної міграції, а також акцентом, навколо якого має формуватися політика держави щодо благополуччя переміщених. Науковці в цьому контексті звертаються до двох моментів. По-перше, до здобутого досвіду, що для різних вікових груп об'єктивно різниться, оскільки визначається різним доступом до форм мобільностей як у країнах перебування, так і на батьківщині.

При цьому, міграційні джерела переважно фокусуються на особах економічно активного віку, що обмежує висновки стосовно інших груп. По-друге, *вік* певним чином окреслює актуальні перспективи життєвого шляху, де події та зміни суттєво впливають на вияви та зміст життя індивіда (Kulu & Milewski, 2007). Таким чином, повернення може безпосередньо зумовлюватися вектором міграційної траєкторії, яка одночасно детермінована високим / низьким рівнем психосоціального благополуччя. Як наслідок, *вік* і *поколіннева належність* спричинюють мотивацію / її відсутність до повернення або міграційного досвіду в іншій країні (Cela, 2017), роблячи контекст «старіння — повернення» справді динамічним.

Віковий «фільтр» у межах перспектив життєвого шляху чітко розмежовує траєкторії українських мігрантів. Зокрема, якщо для молоді міграція частіше трансформується в освітньо-професійний транзит із відкладеним поверненням, то для осіб старшого віку вона нерідко стає безальтернативною. Труднощі мовної й цифрової адаптації, втрата соціального статусу, а також прив'язаність до різних систем із надання державних послуг в Україні змушують робити складний вибір: повернення на батьківщину в актуальний контекст фізичної небезпеки замість соціальної ізоляції за кордоном (UNHCR, 2024a; IOM, 2026).

Усі зазначені «фільтри» не діють ізольовано, а утворюють *інтерсекційність* — концепт, що позначає поле, де вони взаємодіють, посилюючи вплив одне одного. Відповідний підхід є ключовим для розуміння міграційної стратегії індивіда як динамічного процесу. Він дозволяє комплексно оцінити, що означає повернення — акт суб'єктності, тобто вибір власної життєвої траєкторії, чи вимушений крок, що передуює складному процесу реінтеграції. Загалом *інтерсекційність* демонструє обмеженість лінійних моделей міграційної поведінки. За умов воєнного стану кумулятивний ефект цих «фільтрів» пояснює поляризацію мотивацій індивідів. Саме тому повернення слід трактувати не як автоматичний наслідок стабілізації макросередовища, а як індикатор структурної спроможності суб'єкта. Таким чином, аналіз крізь призму агентності дає змогу окреслити зворотну міграцію не як однорідний, а як стратифікований процес. З усім тим, ступінь збереженої агентності індивіда визначатиме, чи стане повернення чинником нової хвилі міграції чи основою для відновлення психосоціального благополуччя.

Контекстуалізація зв'язку між поверненням і психосоціальним благополуччям

Як зауважує Зана Ваті, психосоціальне благополуччя та зворотна міграція узалежнені від певного набору контекстуальних умов (Vathi, 2017: р. 7). Зокрема повернення зазвичай детермінує конкретний рівень благополуччя: *низький*, що супроводжується кризою реадаптації й відновлення суб'єктності особливо на початковому етапі, або *високий*, що втілюється через реконструкцію соціального життя, доступ до різних форм підтримки та можливість реалізувати набутий капітал на основі транснаціонального досвіду. Отже, *перший* є наслідком структурного розриву між розумінням «міфу про повернення» і реальністю стосовно

батьківщини. Ця ситуація виникає тоді, коли повернення відбувається з позиції «ілюзії вибору» або латентного примусу. Індивід відчуває подвійне відчуження, оскільки він уже не належить до суспільства країни-прихистку, але почувается одночасно чужинцем у власному домі, що описують як феномен "alienation from the homeland" (Schütz, 1945). Натомість *другий* рівень благополуччя спирається на аспекти збереження агентності та почуття самоефективності. Він досягається тоді, коли батьківщину сприймають як «опціональний дім» — простір, обраний добровільно для реалізації індивідуальних цілей. За цих умов особа конструктивно втілює досвід, здобутий за кордоном (як-от соціальні зв'язки, професійні навички, нові патерни поведінки та ін.), та набуває за це визнання від спільноти, де перебуває. Іншими словами, психосоціальне благополуччя стає відображенням позиції мігранта у вимірі волонтеративності, де низький рівень сигналізує про тиск, який обмежує агентність індивіда та перетворює повернення в реадaptaцію як травму, а високий є емпіричним доказом, що зворотна міграція стає знаряддям розширення можливостей суб'єкта та свідомим конструюванням перспектив його життєвого шляху. При цьому слід не забувати, що для різних категорій мігрантів наслідки повернення будуть відмінними (Porobić, 2017; Sampaio, 2017; Kalir, 2017; Goñda, 2017).

Згідно з поглядом Зани Багі, зв'язок між поверненням та благополуччям руйнує державоцентричну ідею щодо переїзду на батьківщину як «природного полегшення» *a priori* та безпечного процесу відновлення попереднього стану. Так, перетин кордону у зворотному напрямі є важливою подією у житті, яка комплексно «запускає» реадaptaцію, пов'язану з високим рівнем стресу та психоемоційною вразливістю індивіда. Концептуалізуючи такий момент, наголошують, що рівень психосоціального благополуччя після повернення формується на перетині двох просторово-часових вимірів: обставин перебування за кордоном та структурного контексту прийому на батьківщині. Як наслідок мігранти переживають феномен «відчуження», будучи виключеними із системи сталих соціальних зв'язків країни походження. Особливого значення в усій конфігурації набуває соціальний контекст благополуччя на мікро- та мезорівні, зокрема через систему сімейних зв'язків та мережу спільнот. Якщо зворотна міграція відбувається за умов обмеженої агентності, вона неминуче супроводжується латентною / відкритою соціальною стигматизацією. За таких умов неспроможність проявити потенціал післяміграційного досвіду зумовлює психоемоційну депривацію та екзистенційну безвихідь, що перешкоджає відновленню стійкого психосоціального благополуччя особи на не менш як задовільному рівні.

Саме тому *контекстуалізацію* взаємозв'язку між явищами слід розглядати як *двосторонній процес*, де повернення впливає на встановлення певного рівня психосоціального благополуччя особи, а паралельно поточний стан щодо благополуччя (поряд з іншими дотичними проблемами) може стати чинником для повернення як «єдина відповідь» / «останній вихід» (Kalir, 2017). Таким чином, психосоціальне благополуччя як комплексне явище дедалі частіше стає ключовим для прийняття рішення щодо зворотної міграції (Majidi, 2017). Зрештою, психосоціальні та ментальні проблеми, як наголошують вчені (DeBono, 2017;

Lietaert et al., 2017), актуалізують не лише питання про повернення, а й оцінку та осмислення післяміграційного досвіду. Це на практиці корелює з порівнянням *вимірів* — *доміграційного* та *післяміграційного*, які здебільше (зокрема в разі вимушеного переїзду) не збігаються. Утім, згідно з підходом макроекономічного утилітаризму, вважається, що процес повернення є відновленням попередньої позиції особи включно з рівнем тогочасного благополуччя. Однак, як виявилось, психосоціальне благополуччя — це контекстуальна сутність, що визначається перетином оцінки досвіду міграції та перспектив життєвого шляху індивіда поряд зі ставленням суспільства країни походження і системою сімейних зв'язків. Усе це разом безпосередньо впливає на відновлення відчуття приналежності у процесі реадаптації, що підвищує рівень благополуччя (Sampaio, 2017; Erdal & Oerppen, 2017).

Про місце контексту слід також зауважити з огляду на *середовище*, в якому особа проходить реадаптацію і яке інтегрує як здобутий післяміграційний досвід, так і потенційну здатність долати життєві складнощі. Врешті-решт, середовище стає одним із ключових чинників прийняття рішення стосовно повернення, оскільки мігрант пов'язує своє загальне благополуччя з певним простором. Таким чином, науковці наголошують, що *місце* зумовлює актуальний стан благополуччя, бо акумулює різні форми капіталу (соціальний, економічний, культурний та ін.) і ресурсів, просторово відносно близьких, та намічає обриси суб'єктивних відчуттів (Cela, 2017; Sampaio, 2017). Окрім цього, *середовище* можна розглядати крізь призму інституційного виміру, зокрема з огляду на вплив політичних режимів як країни, що прийняла мігрантів, так і країни, звідки вони походять (DeBono, 2017). Так, різні інституційні бар'єри та системи надання державних послуг на неналежному рівні можуть негативно впливати на психосоціальне благополуччя.

Розгляд взаємозв'язку між поверненням і психосоціальним благополуччям надає можливість зрозуміти його складність і на прикладі України. Так, зворотна міграція відбувається не лише за умов турбулентності, що характерна для перехідного етапу розвитку держави, а й у контексті перманентних екзистенційних і безпекових загроз, спричинених повномасштабним вторгненням у лютому 2022 році. Як результат криза реадаптації нелінійно екстраполюється на колективну травму в суспільстві, деформуючи узвичаєні механізми соціальної підтримки, коли наслідком стає системна напруга на мезорівні. З одного боку, особи відчують психологічну потребу у відновленні власної соціальної суб'єктності й подоланні впливу тривалої просторової дезінтеграції. З іншого боку, цей запит стикається з виснаженням громади, обмеженістю інституційних спроможностей організацій у громадянському суспільстві та об'єктивною небезпекою в державі. Відповідно, саме *місце для повернення* замість акумуляції необхідних форм капіталу може стати простором додаткової вразливості, де інтеграція ускладнюється латентною напругою всередині суспільства. Таким чином, формування ефективної політики реінтеграції потребує відмови від сприйняття повернення як безумовного блага. Значна частина зворотних переміщень наразі зумовлюються саме вичерпанням ресурсної спроможності індивідів, а не стабілізацією безпекової ситуації (IOM, 2024; UNHCR, 2024b). Тому об'єктивно

мігранти перетинають кордон у стані психосоціального виснаження. Без діагностики та впровадження спеціалізованих нематеріальних інструментів підтримки (таких, як соціальне наставництво, символічна валідація, антистигматизаційні кампанії, психосоціальна фасилітація й навігація тощо) ігнорування якості цього процесу здатне масштабувати рівень прихованої деадаптації. У тривалій перспективі це несе ризики утворення замість соціального капіталу повоєнного відновлення категорії структурно маргіналізованого населення.

Загалом концептуалізація взаємозв'язку між категоріями «повернення» та «психосоціальне благополуччя» вказує на тенденцію трансформації підходів у міграційних студіях та розширення їхньої варіативності. Фізичний перетин кордону сьогодні недоцільно трактувати як «остаточну точку» повернення. Натомість він стає пусковим механізмом для комплексної адаптації, що охоплює емоційний, соціальний та інституційний виміри інтеграції індивіда у просторі. Тому психосоціальне благополуччя слід розглядати не як вторинний наслідок міграційного досвіду, а як індикатор якості реінтеграції, що одночасно є чинником прийняття рішення про повернення. Відтак становище мігранта стає складним маркером, що відображає взаємодію індивідуальної суб'єктності та спроможності середовища мінімізувати наслідки травми. Звідси повернення вимірюється не лише географічним переміщенням, а й здатністю до відновлення довіри, соціальних зв'язків та відчуття безпеки. За кризових умов, зокрема під час війни в Україні, благополуччя виходить за межі особистої відповідальності й постає проявом соціальної згуртованості. Будь-яке ігнорування цього контексту перетворює зворотну міграцію на каталізатор соціальних розломів, що загрожує зниженням потенційного внеску індивідів у повоєнну відбудову та поглибленням суспільної поляризації.

Висновки

Дослідження взаємозв'язку між зворотною міграцією та психосоціальним благополуччям крізь призму поглядів зарубіжних вчених останніх двох декад XXI століття аргументовано демонструє, що поява альтернативних підходів була наслідком тих суперечностей і неоднозначності у трактуваннях, які впливають з відповідного співвідношення категорій у рамках теорії застосовно до практики. Відколи статус класичних лінійних моделей втратив монополію в інтерпретації міграції як односторонньої подорожі, мобільність індивідів стали осмислювати по-іншому — через ознаки нелінійності, двосторонності та багатовимірності (Cassarino, 2008). Таким чином, *повернення* мігрантів, зокрема вимушених, почали розглядати комплексніше, а не лише як фізичний перетин кордону або «фінальну точку» міграційного етапу *de facto*. Понад те, це є процес, у якому *психосоціальне благополуччя* постає не вторинним наслідком, а невіддільною складовою успіху реінтеграції / реадаптації індивідів у суспільстві, звідки вони походять. Відповідно, такі аспекти є глибоко суб'єктивними та залежними від соціальних контекстів, а отже, не можуть бути повноцінно пояснені лише на підставі підходу макроекономічного утилітаризму.

У західному науковому дискурсі вже відбулися зміни в парадигмі (що було продемонстровано вище), однак у вітчизняних міграційних студіях це зміщення фокусу перебуває переважно на етапі становлення та поодиноких зауважень. Отже, було розроблено аналітичну схему задля візуалізації «перспектив життєвого шляху» мігранта у комплексному охопленні, з опертям на кращі добробки закордонних вчених. Вона є одним з перших варіантів для розгляду питання повернення українських воєнних мігрантів у зв'язку з психосоціальним благополуччям. При цьому схема є опціональною, тобто такою, яка відображає узагальнену форму та її зміст, але може бути доповненою або модифікованою. Вона надає бачення, що дотепер не представлене в українській науці, однак через актуалізацію низки проблем, які заторкує, акумулює високий потенціал для практики держави у формуванні політичного курсу й інтеграції науковців до поточного дослідницького дискурсу за кордоном.

Акцент з боку держави на *поверненні* через демографічний та економічний виміри як безумовному благу без надання різної нематеріальної підтримки несе масштабні латентні ризики на майбутнє. Ігнорування психосоціального стану мігрантів, їхнього післяміграційного досвіду та «зворотного культурного шоку» може знівелювати відповідний людський капітал, призводячи до утворення категорії «маргіналізованої групи населення». За таких умов середовище країни походження, що виснажене війною, не зможе мінімізувати наслідки таких травм, що об'єктивно спричинятиметься до зворотної міграції до інших держав або стане каталізатором соціальних розломів у країні виходу та системної напруги на різних рівнях.

Ситуація повномасштабної російсько-української війни органічно корелює з предметним полем розглянутих вище зарубіжних підходів, які стосуються емпірично інших контекстів. Для українських вимушених переселенців зворотна міграція часто втрачає риси класичної волюнтаристичності, будучи проявом «ілюзії вибору». Повернення зазвичай зумовлюється не стабілізацією безпеки вдома, а іншими інтерсекційними «фільтрами» (IOM, 2024; UNHCR, 2024b). У такому разі воно відбувається на тлі психоемоційного виснаження та екзистенційних загроз, що робить традиційні державоцентричний і макроекономічний підходи не зовсім релевантними та навіть небезпечними. Саме тому політика повернення має враховувати потреби мігрантів і бути послідовною в інвестиціях у різні системи надання послуг, оскільки це має суттєве значення: кожен чинник впливає на стан благополуччя індивіда. І лише там, де це взято до уваги, ймовірність успішного повернення буде високою, як і рівень психосоціального благополуччя. Слід зауважити, що не всі мігранти мають проблеми такого типу, а їхнє ментальне здоров'я може бути в нормі. Однак, щоб це продіагностувати, необхідно вдаватися до реалізації нових інструментів. Для української науки це відкриває принципово інше поле роботи, що для зарубіжних вчених вже добре відоме. Безумовно, в нашому випадку завдання є складнішим в усіх аспектах, але наслідки від отриманих результатів матимуть значно вагоміше політико-практичне й теоретичне значення для повоєнної відбудови країни, ніж за сучасних традиційних підходів, де людину розглядають перш за все як трудову одиницю.

Джерела

- Артюмов, І. & Ляшко, М. (2024). Повернення мігрантів — питання національної безпеки України. *Геополітика України: історія і сучасність*, 2(33), 9–25. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.2\(33\).75–86](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.2(33).75–86)
- Кабанець, Ю., Хелашвілі, А., Будз, О., Мілосердов, В., Войтенко, О., & Поліщук, О. (2025). *Досвід вимушеного переміщення за кордон та думки про повернення в Україну: Дослідницький звіт*. Аналітичний центр Cedos. Взято з: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/dosvid-vymushenogo-peremishhennya-za-ko-rdon-ta-dumky-pro-povernennya-v-ukrayinu.pdf>
- Лібанова, Е., Позняк, О., & Цимбал, О. (2022). Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*, 2(48), 37–57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
- М'якина, О., Сокол, К., Шевченко, О., Ващук, М., & Шевченко, О. (2025). Мігранти російсько-української війни: демографічні та психосоціальні наслідки. *Медицина сьогодні і завтра*, 2(94), 109–116. <https://doi.org/10.35339/msz.2025.94.2.mss>
- Медведева, О. (2023). Емпіричне дослідження особливостей соціального та психологічного благополуччя вимушених переселенців. *Габітус*, 46, 188–192. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.30>
- Панок, В. (2023). Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник НАПН України*, 1(5), 1–12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
- Потапенко, В., Головка, А., Вальєвський, О., & Драпушко, Р. (2023). Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналітична доповідь (В. Потапенко, ред.). Національний інститут стратегічних досліджень. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>
- Титаренко, Т. (2024). *Моє майбутнє залежить від мене: практики здорового сьогодні в у воєнних і повоєнних умовах: монографія*. Імекс-ЛТД. Взято з: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/tytar-mono-24.pdf>
- Ткач, Д. (2024). Як повернути українців України: економічні, соціальні, психологічні та культурологічні фактори. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 4(76), 277–286. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-76-277-286>
- Barrett, A. & Mosca, I. (2013). Social isolation, loneliness and return migration: Evidence from older Irish adults. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(10), 1659–1677.
- Bendixsen, S. & Lidén, H. (2017). Return to wellbeing? Irregular migrants and assisted return in Norway. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 21–38). Routledge.
- Bhugra, D. (2004). Migration and mental health. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 109(4), 243–258.
- Black, R. & Gent, S. (2004). *Defining, measuring and influencing sustainable return: The case of the Balkans* (Migration Working Paper T7). University of Sussex, Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty.
- Blitz, B., Sales, R., & Marzano, L. (2005). Non-voluntary return? The politics of return to Afghanistan. *Political Studies*, 53(1), 182–200.
- Boccagni, P. & Baldassar, L. (2015). Emotions on the move: Mapping the emergent field of emotion and migration. *Emotion, Space and Society*, 16, 73–80.
- Cassarino, J.-P. (2004). Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6(2), 253–279.
- Cassarino, J.-P. (2008). Conditions of modern return migrants. *International Journal on Multicultural Societies*, 10(2), 95–105.
- Cedos. (2022). *Forced migration and war in Ukraine*. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/en/researches/forced-migration-and-war-in-ukraine-march-24-june-10-2022/>
- Cela, E. (2017). Migration and return migration in later life to Albania: The pendulum between subjective wellbeing and place. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 203–220). Routledge.

- Cresswell, T. (2006). *On the move: Mobility in the modern Western world*. Routledge.
- de Haas, H. (2023). *How migration really works: The facts about the most divisive issue in politics*. Basic Books.
- de Haas, H., Castles, S., & Miller, M. (2020 [1993]). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6th ed.). Guilford Press.
- DeBono, D. (2017). 'Burning without fire' in Sweden: The paradox of the state's attempt to safeguard deportees' psychosocial wellbeing. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 129–148). Routledge.
- Dodge, R., Daly, A., Huyton, J., & Sanders, L. (2012). The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 2(3), 222–235.
- Elder, G.H, Jr. (1994). Time, human agency, and social change: Perspective on the life course. *Social Psychology Quarterly*, 57(1), 4–15.
- Erdal, M. & Oeppen, C. (2017). Forced to return? Agency and the role of post-return mobility for psychosocial wellbeing among returnees to Afghanistan, Pakistan and Poland. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 39–55). Routledge.
- Gmelch, G. (1980). Return migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135–159.
- Goñda, M. (2017). Roots migration to the ancestral homeland and psychosocial wellbeing: Young Polish diasporic students. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 75–92). Routledge.
- Gough, I. & McGregor, J. (Eds.). (2007). *Wellbeing in developing countries*. Cambridge University Press.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481–510.
- Gray, B. (2008). Putting emotion and reflexivity to work in researching migration. *Sociology*, 42(6), 935–952.
- Hall, K., Betty, C., & Giner, J. (2017). To stay or to go? The motivations and experiences of older British returnees from Spain. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 221–239). Routledge.
- Huot, S., Dodson, B., & Rudman, D. (2014). Negotiating belonging following migration: Exploring the relationship between place and identity in Francophone minority communities. *The Canadian Geographer*, 58(3), 329–340.
- IOM. (2024). *Ukraine returns report: General population survey*. Retrieved from: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey>
- IOM. (2026). *Ukraine — Returns report — General population survey round 23 (May 2026)*. Retrieved from: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-23-may-2026>
- Janzen, J. (2004). Illusions of home in the story of a Rwandan refugee's return. In: L. Long & E. Oxfeld (Eds.), *Homecomings: Refugees, migrants, and those who stayed behind* (pp. 19–33). University of Pennsylvania Press.
- Jauhiainen, J. (2026a). *From Ukraine to the European Union and back: Ukrainians return migration and reintegration*. Routledge.
- Jauhiainen, J. (2026b). Reintegration of War-Fleeing Ukrainians After Their Return to Ukraine. *International Migration*, 1(64), e70124. <https://doi.org/10.1111/imig.70124>
- Kalir, B. (2017). Between 'voluntary' return programs and soft deportation: Sending vulnerable migrants in Spain back 'home'. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 56–71). Routledge.
- Kulu, H. & Milewski, N. (2007). Family change and migration in the life course: An introduction. *Demographic Research*, 17(19), 567–590.

- Levitt, P. & Glick Schiller, N. (2004). Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society. *International Migration Review*, 38(3), 1002–1039.
- Lietaert, I., Broekaert, E., & Derluyn, I. (2017). Time heals? A multi-sited, longitudinal case study on the lived experiences of returnees in Armenia. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 165–181). Routledge.
- Majidi, N. (2017). The return of refugees from Kenya to Somalia: Gender and psychosocial wellbeing. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 149–164). Routledge.
- Malkki, L. (1995). Refugees and exile: From ‘refugee studies’ to the national order of things. *Annual Review of Anthropology*, 24, 495–523.
- McAuliffe, M. & Oucho, L. (Eds.). (2024). *World migration report 2024*. International Organization for Migration.
- OECD. (2026). *Ukraine’s strategic response to the displacement crisis: Return, reintegrate, reconnect*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9b773da4-en>
- Porobić, S. (2017). ‘Invisible’ returns of Bosnian refugees and their psychosocial wellbeing. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 108–125). Routledge.
- Sampaio, D. (2017). ‘Is this really where home is?’ Experiences of home in a revisited homeland among ageing Azorean returnees. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 240–256). Routledge.
- Sardinha, J. & Cairns, D. (2017). ‘This country plays tricks on you’: Portuguese migrant descendant returnees narrate economic crisis-influenced ‘returns’. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 93–107). Routledge.
- Schütz, A. (1945). The homcomer. *American Journal of Sociology*, 50(5), 369–376. <https://doi.org/10.1086/219654>
- Soja, E. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso.
- Song, C. (2009). Brothers only in name: The alienation and identity formation of Korean Chinese return migrants in South Korea. In: T. Tsuda (Ed.), *Diasporic homecomings: Ethnic return migration in comparative perspective* (pp. 281–304). Stanford University Press.
- Stefansson, A. (2004). Sarajevo suffering: Homecoming and the hierarchy of homeland hardship. In: F. Markowitz & A. Stefansson (Eds.), *Homecoming: Unsettling paths of return* (pp. 54–75). Lexington Books.
- Stevens, G. & Vollebergh, W. (2008). Mental health in migrant children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(3), 276–294.
- Tsuda, T. (2004). When home is not the homeland: The case of Japanese Brazilian ethnic return migration. In: F. Markowitz & A. Stefansson (Eds.), *Homecomings: Unsettling paths of return* (pp. 125–145). Lexington Books.
- UNHCR. (2024a). *Lives on hold: Intentions and perspectives of refugees, refugee returnees and IDPs from Ukraine*. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/ua/sites/ua/files/legacy-pdf/UNHCR-LIVES-ON-HOLD-5-INTENTIONS-OF-REF-REF-RETURNEES-AND-IDPS-FROM-UKR-SUMMARY-1.pdf>
- UNHCR. (2024b). *Lives on hold 6: Intentions and perspectives of refugees, refugee returnees and internally displaced people from Ukraine*. Retrieved from: https://www.unhcr.org/ua/sites/ua/files/2024-12/UNHCR%20-%20LIVES%20ON%20HOLD%206%20-%20INTENTIONS%20OF%20REF%2C%20REF%20RETURNEES%20AND%20IDPS%20FROM%20UKR%20%28SUMMARY%29_0.pdf
- UNHCR. (2026, May 20). *Ukraine refugee situation — Data explanatory note*. Operational Data Portal. Retrieved from: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Polity.

Van Hear, N. (1998). *New diasporas: The mass exodus, dispersal and regrouping of migrant communities*. UCL Press.

Vathi, Z. (2017). Introduction: The interface between return migration and psychosocial wellbeing. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 1–18). Routledge.

Vathi, Z. & Duci, V. (2016). Making other dreams: The impact of migration on the psychosocial wellbeing of Albanian-origin children upon their families' return to Albania. *Childhood*, 23(1), 53–68.

Vathi, Z. & King, R. (Eds.). (2017). *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families*. Routledge.

Wright, K. (2012). Constructing human wellbeing across spatial boundaries: Negotiating meanings in transnational migration. *Global Networks*, 12(4), 467–484.

Yefimova, A. (2024). Adaptation of Ukrainians to forced migration: A study of psychosocial models and factors. *Amazonia Investiga*, 13(81), 130–141. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.81.09.10>

Отримано 22.05.2026

Прийнято до друку після рецензування 08.07.2026

Опубліковано 28.08.2026

References

Artimov, I. & Liashko, M. (2024). Return of migrants — an issue of national security of Ukraine. [In Ukrainian]. *Heopolityka Ukrainy: Istorii i Suchasnist*, 2(33), 9–25. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.2\(33\).75-86](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.2(33).75-86) [=Артёмов, Ляшко 2024].

Barrett, A. & Mosca, I. (2013). Social isolation, loneliness and return migration: Evidence from older Irish adults. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(10), 1659–1677.

Bendixsen, S. & Lidén, H. (2017). Return to wellbeing? Irregular migrants and assisted return in Norway. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 21–38). Routledge.

Bhugra, D. (2004). Migration and mental health. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 109(4), 243–258.

Black, R. & Gent, S. (2004). *Defining, measuring and influencing sustainable return: The case of the Balkans* (Migration Working Paper T7). University of Sussex, Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty.

Blitz, B., Sales, R., & Marzano, L. (2005). Non-voluntary return? The politics of return to Afghanistan. *Political Studies*, 53(1), 182–200.

Boccagni, P. & Baldassar, L. (2015). Emotions on the move: Mapping the emergent field of emotion and migration. *Emotion, Space and Society*, 16, 73–80.

Cassarino, J.-P. (2004). Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6(2), 253–279.

Cassarino, J.-P. (2008). Conditions of modern return migrants. *International Journal on Multicultural Societies*, 10(2), 95–105.

Cedos. (2022). *Forced migration and war in Ukraine*. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/en/researches/forced-migration-and-war-in-ukraine-march-24-june-10-2022/>

Cela, E. (2017). Migration and return migration in later life to Albania: The pendulum between subjective wellbeing and place. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 203–220). Routledge.

Cresswell, T. (2006). *On the move: Mobility in the modern Western world*. Routledge.

de Haas, H. (2023). *How migration really works: The facts about the most divisive issue in politics*. Basic Books.

de Haas, H., Castles, S., & Miller, M. (2020 [1993]). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6th ed.). Guilford Press.

- DeBono, D. (2017). 'Burning without fire' in Sweden: The paradox of the state's attempt to safeguard deportees' psychosocial wellbeing. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 129–148). Routledge.
- Dodge, R., Daly, A., Huyton, J., & Sanders, L. (2012). The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 2(3), 222–235.
- Elder, G.H. Jr. (1994). Time, human agency, and social change: Perspective on the life course. *Social Psychology Quarterly*, 57(1), 4–15.
- Erdal, M. & Oeppen, C. (2017). Forced to return? Agency and the role of post-return mobility for psychosocial wellbeing among returnees to Afghanistan, Pakistan and Poland. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 39–55). Routledge.
- Gmelch, G. (1980). Return migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135–159.
- Gońda, M. (2017). Roots migration to the ancestral homeland and psychosocial wellbeing: Young Polish diasporic students. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 75–92). Routledge.
- Gough, I. & McGregor, J. (Eds.). (2007). *Wellbeing in developing countries*. Cambridge University Press.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481–510.
- Gray, B. (2008). Putting emotion and reflexivity to work in researching migration. *Sociology*, 42(6), 935–952.
- Hall, K., Betty, C., & Giner, J. (2017). To stay or to go? The motivations and experiences of older British returnees from Spain. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 221–239). Routledge.
- Huot, S., Dodson, B., & Rudman, D. (2014). Negotiating belonging following migration: Exploring the relationship between place and identity in Francophone minority communities. *The Canadian Geographer*, 58(3), 329–340.
- IOM. (2024). *Ukraine returns report: General population survey*. Retrieved from: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey>
- IOM. (2026). *Ukraine — Returns report — General population survey round 23 (May 2026)*. Retrieved from: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-23-may-2026>
- Janzen, J. (2004). Illusions of home in the story of a Rwandan refugee's return. In: L. Long & E. Oxfeld (Eds.), *Homecomings: Refugees, migrants, and those who stayed behind* (pp. 19–33). University of Pennsylvania Press.
- Jauhiainen, J. (2026a). *From Ukraine to the European Union and back: Ukrainians return migration and reintegration*. Routledge.
- Jauhiainen, J. (2026b). Reintegration of War-Fleeing Ukrainians After Their Return to Ukraine. *International Migration*, 1(64), e70124. <https://doi.org/10.1111/imig.70124>
- Kabanets, Yu., Khelashvili, A., Budz, O., Miloserdov, V., Voitenko, O., & Polishchuk, O. (2025). Experience of forced displacement abroad and thoughts on returning to Ukraine: Research report. [In Ukrainian]. *Cedos Think Tank*. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/dosvid-vymushenogo-peremishhennya-za-kordon-ta-dumky-pro-povernennya-v-ukrayinu.pdf> [=Кабанець та ін. 2025].
- Kalir, B. (2017). Between 'voluntary' return programs and soft deportation: Sending vulnerable migrants in Spain back 'home'. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 56–71). Routledge.
- Kulu, H. & Milewski, N. (2007). Family change and migration in the life course: An introduction. *Demographic Research*, 17(19), 567–590.

Levitt, P. & Glick Schiller, N. (2004). Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society. *International Migration Review*, 38(3), 1002–1039.

Libanova, E., Pozniak, O., & Tsymbal, O. (2022). Scales and consequences of the forced migration of Ukraine's population as a result of the armed aggression of the Russian Federation. [In Ukrainian]. *Demohrafiia ta Sotsialna Ekonomika*, 2(48), 37–57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037> [=Либанова, Позняк, Цимбал 2022].

Lietaert, I., Broekaert, E., & Derluyn, I. (2017). Time heals? A multi-sited, longitudinal case study on the lived experiences of returnees in Armenia. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 165–181). Routledge.

Majidi, N. (2017). The return of refugees from Kenya to Somalia: Gender and psychosocial wellbeing. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 149–164). Routledge.

Malkki, L. (1995). Refugees and exile: From 'refugee studies' to the national order of things. *Annual Review of Anthropology*, 24, 495–523.

McAuliffe, M. & Oucho, L. (Eds.). (2024). *World migration report 2024*. International Organization for Migration.

Medvedieva, O. (2023). Empirical study of the features of social and psychological wellbeing of forced migrants. [In Ukrainian]. *Habitus*, 46, 188–192. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.30> [=Медведева 2023].

Miakyna, O., Sokol, K., Shevchenko, O., Vashchuk, M., & Shevchenko, O. (2025). Migrants of the Russian-Ukrainian war: Demographic and psychosocial consequences. [In Ukrainian]. *Medytsyna siohodni i zavtra*, 2(94), 109–116. <https://doi.org/10.35339/msz.2025.94.2.mss> [=М'якина та ін. 2025].

OECD. (2026). *Ukraine's strategic response to the displacement crisis: Return, reintegrate, reconnect*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9b773da4-en>

Panok, V. (2023). Psychological research in wartime conditions: Problems and tasks. [In Ukrainian]. *Visnyk NAPN Ukrainy*, 1(5), 1–12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133> [=Панок 2023].

Porobić, S. (2017). 'Invisible' returns of Bosnian refugees and their psychosocial wellbeing. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 108–125). Routledge.

Potapenko, V., Holovka, A., Valevskiy, O., & Drapushko, R. (2023). Impact of migration on the socio-economic situation in Ukraine: Analytical report (V. Potapenko, Ed.). [In Ukrainian]. *National Institute for Strategic Studies*. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01> [=Потапенко та ін. 2023].

Sampaio, D. (2017). 'Is this really where home is?' Experiences of home in a revisited homeland among ageing Azorean returnees. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 240–256). Routledge.

Sardinha, J. & Cairns, D. (2017). 'This country plays tricks on you': Portuguese migrant descendant returnees narrate economic crisis-influenced 'returns'. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 93–107). Routledge.

Schütz, A. (1945). The homcomer. *American Journal of Sociology*, 50(5), 369–376. <https://doi.org/10.1086/219654>

Soja, E. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso.

Song, C. (2009). Brothers only in name: The alienation and identity formation of Korean Chinese return migrants in South Korea. In: T. Tsuda (Ed.), *Diasporic homecomings: Ethnic return migration in comparative perspective* (pp. 281–304). Stanford University Press.

Stefansson, A. (2004). Sarajevo suffering: Homecoming and the hierarchy of homeland hardship. In: F. Markowitz & A. Stefansson (Eds.), *Homecoming: Unsettling paths of return* (pp. 54–75). Lexington Books.

Stevens, G. & Vollebergh, W. (2008). Mental health in migrant children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(3), 276–294.

Tkach, D. (2024). How to return Ukrainians to Ukraine: Economic, social, psychological and cultural factors. [In Ukrainian]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, 4(76), 277–286. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-76-277-286> [=Ткач 2024].

Tsuda, T. (2004). When home is not the homeland: The case of Japanese Brazilian ethnic return migration. In: F. Markowitz & A. Stefansson (Eds.), *Homecomings: Unsettling paths of return* (pp. 125–145). Lexington Books.

Tytarenko, T. (2024). *My future depends on me: Practices of a healthy present in wartime and post-war conditions*. Imeks-LTD. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/tytar-mono-24.pdf> [=Титаренко 2024].

UNHCR. (2024a). *Lives on hold: Intentions and perspectives of refugees, refugee returnees and IDPs from Ukraine*. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/ua/sites/ua/files/legacy-pdf/UNHCR-LIVES-ON-HOLD-5-INTENTIONS-OF-REF-REF-RETURNEES-AND-IDPS-FROM-UKR-SUMMARY-1.pdf>

UNHCR. (2024b). *Lives on hold 6: Intentions and perspectives of refugees, refugee returnees and internally displaced people from Ukraine*. Retrieved from: https://www.unhcr.org/ua/sites/ua/files/2024-12/UNHCR%20-%20LIVES%20ON%20HOLD%20-%20-%20INTENTIONS%20OF%20REF%2C%20REF%20RETURNEES%20AND%20IDPS%20FROM%20UKR%20%28SUMMARY%29_0.pdf

UNHCR. (2026, May 20). *Ukraine refugee situation — Data explanatory note*. Operational Data Portal. Retrieved from: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Urry, J. (2007). *Mobilities*. Polity.

Van Hear, N. (1998). *New diasporas: The mass exodus, dispersal and regrouping of migrant communities*. UCL Press.

Vathi, Z. (2017). Introduction: The interface between return migration and psychosocial wellbeing. In: Z. Vathi & R. King (Eds.), *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families* (pp. 1–18). Routledge.

Vathi, Z. & Duci, V. (2016). Making other dreams: The impact of migration on the psychosocial wellbeing of Albanian-origin children upon their families' return to Albania. *Childhood*, 23(1), 53–68.

Vathi, Z. & King, R. (Eds.). (2017). *Return migration and psychosocial wellbeing: Discourses, policy-making and outcomes for migrants and their families*. Routledge.

Wright, K. (2012). Constructing human wellbeing across spatial boundaries: Negotiating meanings in transnational migration. *Global Networks*, 12(4), 467–484.

Yefimova, A. (2024). Adaptation of Ukrainians to forced migration: A study of psychosocial models and factors. *Amazonia Investiga*, 13(81), 130–141. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.81.09.10>

Received 22.05.2026

Accepted for publication after review 08.07.2026

Published 28.08.2026

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

Взаємозумовленість повернення та психосоціального благополуччя вимушених мігрантів: зарубіжні підходи та український вимір

У статті досліджено складну та неоднозначну динаміку взаємозв'язку між поверненням та психосоціальним благополуччям вимушених мігрантів, зокрема українців у контексті подій повномасштабної російсько-української війни. Наголошено, що традиційні макроекономічні та державоцентричні підходи, які розглядають зворотну міграцію як природне завершення міграційного етапу та безумовне благо, є концептуально недостатніми та потребують

альтернативного доповнення. Здійснено огляд джерел українських дослідників й виявлено, що вивчення психосоціального аспекту повернення перебуває на етапі становлення, а наявні розвідки здебільшого фокусуються на намірах мігрантів і загальних безпекових чинниках. На основі узагальнення сучасних підходів зарубіжних вчених розроблено аналітичну схему, що пропонує варіант моделі концептуалізації повернення як турбулентного, багатовимірного та нелінійного процесу. Виявлено, що успішність повернення визначається не фактом фізичного перетину кордону, а здатністю особи подолати «зворотний культурний шок», реалізувати транснаціональний досвід та відновити певний (більш як задовільний) рівень психосоціального благополуччя та суб'єктності. Розглянуто вплив інтерсекційних «фільтрів» — просторової мобільності, гендеру та віку — на прийняття остаточного рішення про повернення. Також акцентовано, що для українців зворотна міграція часто відбувається за умов обмеженої волюнтативності, тобто «ілюзії вибору». Обґрунтовано думку, що ігнорування державою психосоціального благополуччя мігрантів та відсутність спеціалізованих нематеріальних інструментів їх підтримки (у контексті суспільства-реципієнта) здатні перетворити повернення на каталізатор системної соціальної напруги та маргіналізації мігрантів, що повертаються. Аргументовано, що реалізація аналітичної схеми відкриває нові перспективи для української науки та формування ефективної політики повоєнного відновлення.

Ключові слова: повернення; психосоціальне благополуччя; українські вимушені мігранти; волюнтативність; контекстуальність

VOLODYMYR HNATIUK

The interdependence of return and psychosocial well-being of forced migrants: foreign approaches and the Ukrainian dimension

The article examines the complex and ambiguous dynamics of the relationship between return migration and the psychosocial wellbeing of forced migrants, focusing on Ukrainians within the context of the full-scale Russian-Ukrainian war. It is emphasised that traditional macroeconomic and state-centred approaches, which view return migration as a natural conclusion of the migratory cycle and an unconditional benefit, are conceptually inadequate and necessitate alternative supplementation. A review of Ukrainian researchers' works reveals that the study of the psychosocial dimension of return is at an emerging stage, with existing scholarship focusing predominantly on migration intentions and general security factors. By synthesising contemporary approaches of international scholars, the article develops an analytical framework that proposes a model for conceptualising return migration as a turbulent, multidimensional, and non-linear process. It is argued that the success of return is determined not by the mere physical crossing of borders, but by an individual's capacity to overcome "reverse culture shock", leverage transnational experience, and restore a level of psychosocial wellbeing and agency that is above satisfactory. The article examines the influence of intersectional "filters" — namely spatial mobility, gender, and age — on the final decision to return. Furthermore, it is stressed that for Ukrainians, return migration frequently occurs under conditions of constrained voluntariness, manifesting as an "illusion of choice". The article substantiates the view that state neglect of migrants' psychosocial wellbeing and the absence of specialised intangible support mechanisms — against the backdrop of an exhausted host society — can transform return into a catalyst for systemic social tension and marginalisation. Ultimately, it is argued that the application of this analytical framework opens new horizons for Ukrainian scholarship and the formulation of effective post-war reconstruction policies.

Keywords: return migration; psychosocial wellbeing; Ukrainian forced migrants; voluntariness; contextuality